

Soome *kuunnella*, eesti *kuulata* jm. ja mõni sõna eesti sekundäärsete kontraktaverbide seletuseks.

Ümmarguselt poolsada aastat on olnud käigus ja nautinud tunnustust sm. *kuunnella*-verbile antud seletus, mille paikapidavuse kohta alljärgnevad read tahaksid kahtlust avaldada. Viimati on selle lakooniliselt esitanud ka HAKULINEN, SKRK I 231: »*kuunnella* (< murt. *kunnella*, k.-s. **kuntaa* 'ottaa kiinni'; pitkä *u* on vaikutusta *kuulen*-verbistä, joka on eri alkuperää)». See etümoloogia pärineb SETÄLÄLT, kes tema on avalikkusele teatavaks teinud oma loenguil juba enne a. 1901. Hiljem ta on Vir. 1928 lkk. 251—255 üksikasjaliselt motiveerinud kõnealust sõna-seletust, konstrueerides sm. verbi **kunta-* 'tarttua kiinni', mis oleks pidanud olema mrd. *kundams* 'anfassen, ergreifen; fangen; unternehmen, anfangen' (vt. PAASOSE Mordw. Chrest. s. 86) verbi etümoloogiline vaste ja evima vasteid veel kaugemaiski sugukeelis (vogulis ja ungaris) tähendusis 'kuulda' ja 'kuulata'. Hoolimata SETÄLÄ motiveeringute põhjalikkusest ja näilisest laitmatusest paistab siiski (nagu juba on mees mõlknud BUDENZIL, vt. SETÄLÄ l.c. 252), et sm. *kuunnella* kuulub etümoloogiliselt ühte soomeugrilise verbiperega *kuulla*, e. *kuulda* jne., mille sugukeele-vasted ms. on esitatud ka SETÄLÄ main. kirj. lk. 252—253. Allpool esitatav lmsm. keelte ainestik peaks seda kinnitama. Sm. sõna seletamise juures peaks ju printsiipiaalselt enam õigust olema kaasa rääkida ligemate sugukeelte ainestikul kui kaugemalt (mordvast, vogulist, ungarist) toodud võrdlusmaterjalil.

Soomes on teatavasti *kuunnella*-verbil olemas, nagu SETÄLÄgi main. kirj. lk. 252 on tähendanud, ka *lt*-line vaste *kuullella*, *kuultelen* 'hõra pã, ãhõra, lyssna; gifva akt; afhõra, hõra sig före, hõra efter, hõra sig om, efterfråga' (Lnr.), mille suhtes ei saa kahtlemata ühineda SETÄLÄ arvamuslega, et see »aivan ilmeisesti on syntynyt *kuuntelen* muodosta *kuulen* sanan vaikutuksen johdosta». Sellel on olemas täpne frekventatiivvaste lõuna-e. murdes, vrd. Wied. *kullema*, *külelema* = *kålama* 'nachfragen, vernehmen (Zeugen), verhören jne.', näit. setus (allakirj. ülestähendusist) üld. *kullema*, *kullelõä* 'kuulata', *ma kulle* jne. < **kullelõ* < **kullelõ*, *kullelõä* < **kullelõä*, samuti Urvastes kirjanik B. Kangro teatel *kullema*, *kullelõä*. Sama laadi sisekaoline frekventatiivverb ilmneb ka lõuna-e. juhtumis *pallema* = *paluma* 'bitten' (Wied.), setu *pallema*, *ma palle* < **palvelõ*, infin. *pallelõä* < **palvelõä* (analoogilise -*lt*-iga). Esimese silbi vokaali lühenemise puhul vrd. lõuna-e. (Wied.) *putma* ja *sutma* = *pütuma*, *sütma*. Täpne vaste on sm. *kuullella*-verbil esinenud ka liivis, vrd. Sjögren—Wiedemanni sõnarm. *küldl/ä*, prees. -*äb*, Salatsi

lv. pres. *-ub* 'hören, kundschaften', millega KETTUNEN Liv. Wb. õigustatult ühendabki e. *kullelda* ja sm. murdelise *kuullella*, pres. *kuultelen*. Võimalik, et lv. tähendus 'hören' põhineb andmete ebatäpsusel, kuna algtäheendusele lähemal on tähenduskülg 'kundschaften'. Ka MUSTOSEL Vir. I 172 esinev vadjä *kuultõõ* 'kuuntele' on ilmselt lähtunud algkujust < **kältēļēk*. Lapiski näikse (vt. SETÄLÄ main. kirj. lk. 252, alam. 1) leiduvat kõnealuste frekventatiivide täpne vaste: lpN *guldalet* 'kuunnella; tunnustella' jm. Neid kõiki **kältēļē-* verbitüve esindajaid hilistekkinuiks, *käle-* verbi analoogia alla sattunuiks seletada peaks olema raske.

Algsm. verbitüve **kältēļē-* oletamist toetab eriti veel asjaolu, et osas lmsm. keelis on tänini olemas ka sünonüümsed verbitüve **kūlta-* järglased, millest äsjakäsiteldud frekventatiiv on tuletatud, nimelt liivis, põhja-eestis ja vadjas. Siia kuulub lv. KETTUSE tsit. sõnarm. järele *kūldā*, pres. *kūldāB*, lääne-lv. *kūldub* 'hórchen, zuhören, lauschen', *laz_munī kūldāgāD* 'mögen die anderen zuhören' jne. (~ *kūltā*, pres. *-B* 'forschen', Vaidkūlas 'lauschen', analoogilise *ūt-ga*). Sellega liitub lähedalt põhja-e. (Wied. ja kirjakeele üld.) *kūlama*, *-lan*, *-lata* (*lada*) 'nachfragen, vernehmen (Zeugen), verhören, sich erkundigen, zu verschaffen suchen', 'beachten, berücksichtigen, sich kehren an etwas ...', *pealt kūlama* 'anhören, zuhören' ja vadjä v. *kūntā*: AHLQVISTI Wotisk grammatik 130 *kūltān* 'lyssna' (loomulikult võrreldud sm. verbiga *kuultelen*), KETTUSE VKÄH² 48 *en kūntā* 'en kuuntele', 167 *kūntaisin* 'kuuntelisin', SUST LXIII 14 Korvettula *kūntā nūd* 'Kuuntele nyt'. Kronoloogiliselt seisukohalt on eriti tähtis noteerida kreevinitegi keelest Wiedemanni »Nationalität und Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland», lk. 87 järele »gehórchen, ich gehórche *kūhtahn*», »gehórchet *kūlaka*».

Liivi ootuspärase vokaaltüve (**kūltadak* > *kūldā*) kõrval näeme eestis ja vadjas *δ*-list kontraktatüve (infin. **kūldaitak*, pres. **kūltadan* jne.). Eesti seisukohalt on see hästi arusaadav, sest sääl on vokaaltüvelised *lt-*, *rt-*, *nt-* verbid, vähemalt keeleala kesk- ja kirdeosas, üldiselt siirdunud kontraktaverbide tüüpi, näit. *keelata*, *keerata*, *pöörata*, *käänata*, *väänata*, *haarata* jm. Vrd. selle kõrval algupärasemaid lühematüvelisi läänepoolse e. *keelda*, *keerda*, *pöörda*, *käända*, *väända*, *haarda* jne. ja soome *kieltää*, *pyörtää*, *kääntää*, *vääntää*, *kiertää* jne. M. Toomse oma väitekirjas Eesti *ta-*, *tä-* verbide konsonantsest liitumisest (Tartu, 1941) on kõnealuse verbitüübi algselt konsonanttüveliste vormide kohta (passiivivormid, tüüp *vāndud*, *kēldi* jne. lkk. 62—75, *kāñdāsse*, *kērdakse* jne. lkk. 111—118, *ei kēldā*, *eš kāñdā* jne. lkk. 129—131, infinitiivid *kāñda*, *pōrda*, *kēlda*, *kērdes* jne. lkk. 175—186, imperatiivid *vānge*, *kāngu* jne. lkk. 211—218, partitsiibid *kēlnd*, *pōrnd* jne. lkk. 260—268) esitanud rohkesti materjali

eesti rahvakeele kõigilt aladelt, osalt kartograafiliste vahenditega põhjalikult selgitades murdegeograafilisi vahakordi nende verbide esindustes eesti k. alal. Ta tuleb eesti vana kirjakeele põhjal järeldusele, et kontraktaverbiline tüüp eestis (*vānaitud, kēlaitud, pōraitud, kēraiti* jne., op. cit. 64—65) «oma praeguses ulatuses on siis tõenäoliselt tekkinud alles viimase 300 aasta jooksul» ja et XVI saj. algupoolelt on olemas ainult viiteid kontraktatüübi »tekkimise algusele eP-s» (op. cit. 70, vrd. ka lk. 186 märkust »vägagi noor esindus»). Selle puhul ta täiesti õieti märgib, et kõnealune kontraktatüüp (*kēlaiti* jm.) vaevalt on *da, dā*-sufiksilise edasituletamise (*vānaiti* < **vāndättihen*, *kēlaitud* < **kēlvättü* jm. tüvedest **vāntädä-*, **kēltädä-*, »mida KETTUNEN võibolla EKÄH 69 mõtlebki») tulemus, vaid et need verbid »Pigemini on ... ehk käsitatavad mingisuguste analoogiavormidena, eriti kuna sugukeedki ei tunne seda kontraktatüüpi», vt. op. cit. 68—69. Toomse käsitleb paralleelselt kõnealusele tüübile ka e. verbi *kuulma* konsonanttüvelisi verbivorme teatavate kokkupuutepunktide tõttu, mis sel *ta-*, *tä-* verbide tüübil on viimasega, vt. op. cit. 73—75, 182—185, 217—218, tähendades sel puhul ainult riivamisi, et »Päale selle esineb laialdaselt ka niisugust esindust, mis on omane ainult *da-*, *dä-* verbidele (näit. *kūlaiti* jm.), kuid selle vahakord eelmiste esindustega (s.o. *kūlbud*, *kūldi* jne.; J. Mg.) jääb siinkohal puudutamata», op. cit. 74, ja et »Päale nende (s.o. infin. *kūlda*, *kūlba*; J. Mg.) esineb sporadiliselt kaunis laial maa-alal veel *kuulaita*-juhtumeid, mille vahakord käesolevas ühenduses ei ole päris selge», op. cit. 184. Kahjuks pole autor süstemaatselt jälginud e. *kuulata* 'horchen, zuhören jne.' verbi vasteid e. rahvakeeles, sest just viimane on oma tuletusviisilt olnud tõenäoselt päris sarnane väitekirjas käsitletud *ta-* (*tä-*) verbidega (< **kūl-ta-*). Ja päälegi pole e. *kuulda* ja *kuulata* algselt üks ja sama verb, nagu Toomse esindusest paistab, vaid viimane on eelmise faktiiviskuratiivne edasituletis ning esineb *kuulda*-verbi kõrval vist küll peagu kogu (või päris kogu?) põhja-e. keelealal semasioloogiliseltki täiesti omaette üksusena, vastates täpselt liivi *kūldā-* ja vadja **kūlaata*-verbidele.

E. *kuulata*-verb näikse olevat koguni tähtis kogu *keelata-*, *käänata-*, *keerata*-tüübi tekke kronoloogia jälgimiseks, kuna ta on ainuke oma saatuskaaslaste seas, millel on vaste sugukeeliski (vadjas), päälegi selline vaste, mille tugeva-astmeline tüvi (vrd. *kūntā*) viitab kindlasti sellele, et siin on algselt olnud tüves *t*-line verbisufiks. Küsimus on, kas vadjas see üksikult seisev sekundäärne kontraktajuhtum on tekkinud paralleelselt eesti murretega või ta on laen viimaseist. Paralleelse tekkimise võimalus ei ole päris võimatu, kuna ka teistes lmsm. keeltes leidub üksikuid seni seletamata vokaal- ja *da-*, *dä-*tüve vaheldusjuhtumeid, vrd. näit. sm.

alata ~ *alkaa*, *virkata* ~ *virkkaa*, e. *süljata* ~ sm. *sylkeä*, e. *põlata* ~ sm. *polkea* jm., millede tekke põhjused peavad olema muud kui *keelata-*, *kuulata-*, *käänata-tüübil*. Ent tõenäosem on siiski, et vdj. **kūllata* kui erak on varane eesti laen aegadest, millal vadjaa-eesti keelepiir veel oli katkemata. Ja niisugusel korral peab sellest, et **kūllata* esineb juba kreevineilgi, tegema järelduse, et ta oli vadjas olemas juba enne kreevinite sundasustamist, s.o. XVI saj. algupoolt, ja eestis (vähemalt kirde-e. murdeis), kui see keel oli laenuandja, juba hiljemalt XV saj-l.

Kuna käsitletav kontraktaverbide tüüp on kohatav vaid eestis, säälgi ainult osal keelealast, siis tohib vahest ka katsetada talle seletust leida teatavaist spetsiaalseist eesti keelenähteist. Allakirj. kordab siin oma oponendivaidlustes (vt. Toomse t. lk. VII) mais 1939 avaldatud mõtteid. Toomse peaks olema õigus selles, et juhtumis *keelata* jm. seda laadi kontraktaverbides on tegu mingi analoogiaga. Tohiks vahest arvata, et analoogia lähtekohaks on olnud imperfektivormid *keelsin*, *käänsin*, *keersin* jne. (<**kēldin*, **kāndin*, **kērdin* jne.). Pääle e. sisekao läbiminekut teises silbis kujunesid *l-*, *r-*, *n-*tüvelised algsed kontraktaverbid imperfektis *lt-*, *nt-*, *rt-*liste vokaaltüveliste verbide sarnaseks, niisiis näit. *naelata*, *nõelata* jm. selliste verbide imperfekt arenes häälikseaduslikult kujudeks **naelsin*, **nõelsin* jm., muidugi ka **tõmsin* <**tempadin*, **hüpsin* <**hüppädin* jne. Siin võis proportsioonanalooogia tulla mängu, ja proportsioonist *naelata* : *naelsin* = *x* : *keelsin* saadi *x* = *keelata*, s.o. järelduseks oligi *lt-*verbide jt. siirdumine kontraktaverbide kategooriasse. See sisekaoline kontraktaverbide imperfekt pole paljalt oletuslik, ta esineb praegugi kagu-e. murdealal, vrd. setus (allakirj. kogutud andmeil) üldiselt tarvitatavaid imperfekte (*ma*) *tõmpsi*, *tõmssi* 'tõmbasin', *karksi* 'kargasin', *košši* 'korjasin' jne., Urvastes kirjanik B. Kangro teatel *ma tõmpsi*, *üpsi*, *karksi*, *lehmä karksi(va)* jne. Põhja-e. murdealal on esialgsete sisekaoliste vormide asemele astunud analoogilised sisekaotud *naelasin*, *nõelasin*, *tõmbasin* (murd. ka *tõnmaassin*), *hüppasin* (murd. ka *üppassin*) jne., millede analoogia-allikat pole raske leida (vrd. *tõmbama*, *tõmbame*, *tõmbate* jt. vorme kontraktatsiooniga teises silbis). Et lõuna-e. murdeis pole analoogilist kontraktaverbi-tüüpi *keelata* jne. (sääl on üldine tüüp *kēldä*, *kēldä'*, *kāndä*' jne., vt. Toomse t. 176), on päris loomulik seepärast, et sel murdealal on olnud algselt *lt-*, *rt-*, *nt-*verbidele omane teine imperfektitüüp (vrd. setu *kēli* 'keelasin', *harä* 'haarasin', *kāni* 'käänasin' jne. <**kēllin* <**kēldin* jne., samuti B. Kangro teatel Urvastes *ma kēli*, *ma äri*, *ma kāni* jne., niisiis näit. karjala keelele iseloomustav imperfektitüüp).

Kõik äsja *keelata-tüübi* arengu kohta öeldu maksab muidugi ka *kuulata*-verbi suhtes. Vadjas pole sisekadu ega niisiis ka eeldusi samasuguseks

proportsioonanalooigiaks, seepärast vadja **kūllata* peab olema kas eesti laen või iseseisvalt, paralleelselt eesti keelele, milgi raskestimõistetaval põhjusel (nagu *alata* ~ sm. *alkaa*, vt. eespool) tekkinud. Laenuvõimalus tunnukse siiski olevat tõenäosem. Kui see on nii, siis võib eesti *keelata*-tüübi tekke umbkaudu dateerida XIII—XV sajandisse, s.o. ajavahemikku eesti sisekao läbiminekest (vt. näit. SAARESTE Die estnische Sprache 14) kuni kreevinite asustamiseni Kuramaale XVI saj. algupoolel.

Peame aga veel tagasi tulema sm. *kuunnella*-verbi ja selle seletuse juurde. See ei tohiks olla midagi muud kui läänesm. murrete *kuullella*-ja eL *kūlleldä* -verbi variant, niisiis **kūlta*- tüve frekventatiivne derivaat. Sama maksab ka tema vastete kohta lähimais sugukeelis karj.-aunuses ja vepsas, vrd. näit. karj. *kūndele*- 'kuunnella, totella, palvella', lõuna-karj. ka *kundale*-, põhja-karj. *kuntele*- GENETZIL TVKK 100 ja 99, aun. *kuundele*- id., Säämäjärvi *kundele*- sama aut. TAK 69, 63, lüüdi *kundeada*, *-esta*, *-elda*, *-eula*, *kündelta*, *kündelta* jne. 'kuunnella; totella', Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja s. vv., lõuna-vepsa *ĩ kundle* Kettunen LVHA II 44, Äänisvepsas Kask. *kundesta* 'totella, salaa kuunnella', Šid-järvi *kundüta* 'kuunnella', vepsa kirjajkl. *kundelta*, vrd. ka SETÄLÄ Vir. 1928 252. Laia leviku järele läänemere-sm. keelte kirderühmas otsustades on kõnealused verbivormid suhteliselt vanad, võimalikult juba hilisalgsoomeaegsed. Kuid see vanus ei takista oletamast, et siin on tegu dissimilatsiooniga *kūltele* > *kūntele*-. Täpne, kuigi palju hilisema daatumiga paralleel sellisele dissimilatsioonile on näit. esitada Värmlandi sm. murdest, kust allakirj. on (G. Pålssonilt Mullikäärnä kl. Östmargis, sünd. Monga külas Nuppil Vitsandi kihk.) *vainnella*, *vaindelen* (*vaén-*) 'rännata' = Lnr. sm. *vaellella*, *vaeltelen* 'vandra omkring' (*vaintele*- < *vaeltele*- dissimilatsioon), vrd. SS Värmlandi murdekogus *vaellella*: »missä hän nyt vaellelloo». Lähedane paralleel on ka näit. ingeri *velikunta* < *velikulta* PORKKA ID 123 Et teistes vastavais sm. verbides (vrd. näit. *kieltelen* frekv.) pole dissimilatsioon toimunud, on seletatav selle säilitava jõuga, mis on üldiselt tarvitusel olevail vastavail põhiverbidel (*kieltää*, *kiellän*), mida (**kuultaa* tähenduses 'kuulata') *kuullella*-verbi kõrval soomes enam pole olemas. Ka osaline esimese silbi lühivokaalsus ei peaks kõnealuseid arutlusi ümber lükkama. Vepsas on teatavasti 1. silbi pikk vokaal häälikseaduslikult enamikus murdeis lühenenud (vt. näit. TUNKELO tsit. t. 584), ja säält on lühivokaalset *kund*- tüve võidud laenata ka põhja- ja läänepoole aladele, kus ootaksime pikka vokaali (karj.-aun., lüüdi). Teiselt poolt on aga ka muidu läänemere-sm. keelis sporaadseid *ū* ~ *u* vaheldusi, mis sobiksid paralleeliks käesoleval korral, juba kõigepäält eespool nähtud lõuna-e. verbivastes *kullema*, kuid vrd. ka vaheldusi nagu juhtumeis

sm. *suunta* ~ *sunta*, e. *mullu* ~ sm. *muulloin*, e. kirde-murd. plur. genit. *munde* sõnast *muu* (vadja *munne*) jne. Semasioloogiliselt seisukohalt pole sm. *kuunnella*-verbi sellisel seletusel absoluutselt mitte takistusi, sest pole midagi loomulikumat kui et 'hören' ja 'zuhören, anhören, horchen' verbid on samatüvelised. Vrd. näit. saksa *horchen* ~ *hören*, saksa *lauschen* tüvest **hlūs* 'hören' (vt. näit. KLUGE Et. Wb. s. vv.), vn. *слышать* 'hören' ja *слушать* 'zuhören' jne.

JUULIUS MÄGISTE